
Arap Dilinde Geçmiş Zaman Olumsuzluk Edatları ve Mukayeseleri

AHMET BOSTANCI^a

ZEHRA ÖZBEK^{aa}

Öz: Arap dilinde edatların manaya büyük etkileri bulunmaktadır. Benzer görevlerde kullanılan edatların mukayeseli incelenmesi doğru anlama ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Arapçada geçmiş zaman olumsuzluk edatları olan *mâ*, *lem* ve *lemmâ*; aralarında farklar bulunsa da bazen birbirinin yerine kullanılabilir. Ayrıca fiilin ism-i mevsûl veya şart edatından sonra gelmesi, onun hangi edat ile olumsuz yapılacağını etkilemektedir. Bu durum Kur'an ayetlerini anlama ve ondan hüküm çıkarmada farklılıklara sebep olmaktadır. Türkçe meallerde, *lem* ve *lemmânın* bulunduğu ifadelerin tercümelerinde bundan kaynaklanan farklı çeviriler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arapçada olumsuzluk edatları, *lem*, *lemmâ*, *mâ*

---

^a Prof Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belağatı Dalı Öğretim Üyesi

^{a a} Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, zehraozbek@sakarya.edu.tr

---

Past Tense Negations in Arabic Language and Comparative Analyses of Them

AHMET BOSTANCI

ZEHRA ÖZBEK

Abstract: In Arabic language, prepositions have great effects on meaning of a sentence. Comparative study of prepositions that used in similar tasks makes it easier to attain the true meaning. Even though there are differences between past tense negating prepositions *ma*, *lem* and *lemma*; occasionally they could be used interchangeably. Additionally, the fact that a verb comes after either a relative clause or a conditional preposition determines which preposition for negation will be used with it. This situation causes differences in understanding and extraxting hukm from Qur'an's verses. Because of this situation, differences can be found in translation of sentences which contains *lem* and *lemmâ* in Turkish meaning of Qur'an.

Key Words: The negations in Arabic, *lem*, *lemma*, *ma*

Giriş

Kur'an-ı Kerim Arapça olarak indirilmiş ilahî bir kitaptır. Nâzil olduğu dönemde muhataplarının Arap olması ve ihtiyaç duyulduğunda Hz. Peygamber (s.a.)'in kapalı ifadeleri açıklaması Kur'an'ın anlaşılması hususunda bir problemin ortaya çıkmasını engellemiştir. Sonraki dönemlerde İslam dininin hitap ettiği coğrafya fetihlerle genişlemiş ve ana dili Arapça olmayan pek çok insan Kur'an-ı Kerim ile tanışmıştır. Bu durum Kur'an'ın okunuşunda *lahn* olarak adlandırılan bazı yanlışlıkları ve anlaşılması konusundaki zorlukları beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın doğru okunması ve anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla noktalama ve harekelenme gibi çalışmalar yapılmıştır. Bu şekilde başlayan süreçte Arapçanın grameri ve belâgatı alanında daha sonra yapılacak çalışmaların nüvesi oluşturulmuştur.²

Kur'an metnini doğru anlamak ilahi mesajı doğru anlamanın ilk basamağıdır. Kur'an'ın anlaşılması ve diğer dillere çevirilerinin doğru bir şekilde yapılabilmesi için Arap dilinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Arapçanın yapısı itibariyle hareke ve harf gibi en küçük yapı taşlarının bile manaya, hatta ayetlerin yorumuna ve onlardan çıkarılabilecek hükümlere büyük etkileri olmaktadır. Dolayısıyla, Kur'an-ı Kerim metni üzerinde ilk dönemlerde başlayan gramer merkezli çalışmalar hiçbir dönemde önemini kaybetmemiştir. Bu çalışmalar; Kur'an'da geçen kelimeler, fiiller, edat ve zarflar, anlama etki eden harfler vb. konuları esas almaktadır. Zikredilen mevzuların müstakil çalışmalarda ayrıntılı incelenmesi, ayetlerin ifade ettiği manaların anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

---

² Kur'an'ın doğru anlaşılması, lafzının ve mefhumunun korunması amacıyla yapılan Arap dili ile ilgili kaynaklar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife: Beyrut, t.y., s.60-61; Sa'îd el-Efgânî, *Min Târîhi'n-nahv*, Dâru'l-Fikr: Beyrut, t.y., s.8.; Türkçe çalışmalar için bkz: Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yayınları: İstanbul, 2016, 329-330; Nihad M. Çetin, "Arap", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), III: 272-286; M. Şirin Çıkar, "Nahiv İlmi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri :Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler, İsam Yayınları: İstanbul, 2015, 80-90; Hasan Taşdelen, "Belâgat İlmi ve Tarihi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri :Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler, İsam Yayınları: İstanbul, 2015, s. 220-222; Ali Sevdî; Mehmet Nuri Ayyıldız, *İslam Dininin Anlaşılmasında Arap Dilinin Önemi ve Rolü*, (Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu), *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.* Aralık 2018, 359-369.

Bu konuda değerli çalışmalar yapılmış olsa da mevzu güncelliğini korumaktadır.

Arapçada olumsuzluk (nefy); *mâ* (ما), *lâ* (لا), *len* (لن), *lem* (لم), *lemmâ* (لما) gibi harfler; *dûne* (دُون), *gayr* (غَيْر), *sivâ* (سِوَى) vb. isimler veya leyse (لَيْسَ), *mâ beriha* (مَا بَرِحَ), *mâ zâle* (مَا زَالَ) vb fiiller kullanılarak farklı şekillerde ifade edilebilmektedir. Bu kullanımlar arasında yapıları ve anlama etkileri bakımından farklar olduğu gibi ortak noktalar da bulunmaktadır.³ Zikredilen harf, isim ve fiillerin incelenmesi Arapça metinlerin doğru anlaşılmasında önemli bir rol üstlenmektedir.

Arapçada nefy konusu ile ilgili hazırlanan akademik çalışmalarda genellikle konunun bir bütün olarak ele alındığı veya seçilen birkaç edat üzerinden işlendiği görülmektedir. Tespit ettiğimiz çalışmalar arasında Kadir Zeyrek'e ait *Arap Dilinde Olumsuzluk Bildiren Yapılar* adlı yüksek lisans tezi, Arapçada olumsuzluğu ifade etmede kullanılan yapıları yer yer mukayeseli olarak inceleyen bir araştırmadır. Ayrıca Tahsin Deliçay'ın "Arapça Cümle Kuruluşunda Olumsuzluk İfadeleri" adlı makalesi de nefy ifadelerini müstakil bir çalışmada bir araya toplayarak harf, isim ve fiil olmalarına göre sınıflandıran bir çalışmadır. Cezm eden lem ve lemmâ ile ilgili Yûnus Ali Yûnus'un "Lem ve Lemmâ el-Câzimetâni ve Delâlatuhumâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm" (Cezm Eden Lem-Lemmâ ve Kur'an-ı Kerim'deki Delâletleri) adlı Arapça makalesi nefy edatlarından ikisini esas alarak *lem* ve *lemmâ* konusunda ayrıntılı gramer bilgileri içermekte ve bu iki edatın Kur'an-ı Kerim'deki kullanımlarına yer vermektedir.

Zikredilen çalışmalarda Arapçada nefy konusu ele alınırken tüm edatların ayrıntılı mukayesesine yer verilmemiştir. Geçmiş zamanı olumsuz hale getiren edatların müstakil bir çalışmada ele alınmamış olması bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir. Araştırmamızda Arapçada geçmiş zaman olumsuzluk edatları mukayeseli olarak incelenecek, ayetlerden ve Câhiliye şiirinden⁴ örneklerle

³ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an kütübi'l-e-ârib*, (Thk.: Mâzin el-Mübârek; Muhammed Ali Hamedullâh), Dâru'l-Fikr: Beyrut, 1433.

⁴ Câhiliye şiirini araştırırken Ebû Zeyd el-Kureşî'nin görüşünü esas alarak muallaka şairlerinden sayılan İmruulkays, Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 608), Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604), A'sâ Meymûn b. Kays (ö. 629), Lebid b. Rebâ el-Âmirî (ö. 660), Amr b.

yer verilecektir. Konuyla ilgili ayetlerin Türkçe tercümelerinin incelenmesi de bu çalışmanın kapsamına girmektedir. Meallerde tespit edilen tercüme farklılıkları üzerinde durulacaktır.

Arapçada Geçmiş Zaman Olumsuzluk Edatları

Arapçada olumsuz geçmiş zamanı ifade etmek için üç edat kullanılmaktadır. Bunlar *lem* (لَمْ), *lemmâ* (لَمَّا) ve *mâ* (مَا)'dır.⁵ مَا رَجَعَ ve لَمْ يَرْجِعْ ifadesi "dönmedi", لَمَّا يَرْجِعْ ifadesi ise "henüz dönmedi" şeklinde Türkçeye çevrilebilir.⁶

Mâ (مَا)

Mâ edatı mâzi ve muzâri fiilin başına getirilmekle birlikte, çoğunlukla mâzinin başında kullanılmaktadır. Bu edat, başına geldiği mâzi fiilin anlamını olumsuzla çevirirken, lafzı üzerinde herhangi bir değişiklik yapmamaktadır.⁷

Mâ genellikle sözün söylendiği âna yakın olan geçmiş zamanın olumsuzu için kullanılır.⁸ Bazen uzak zamanlı mâziyi nefyetmek için getirilirken bazen de şart cümlesinin cevabında gelecek zaman için kullanılır.⁹ *Mâ*'nın uzak zamanlı mâziyi nefyetmesine şu ayet örnek verilebilir:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِعِبَادٍ

"Biz yeri, göğü ve arasındakiileri oyun olsun diye yaratmadık."¹⁰

Kulsûm et-Tağlibî (ö. 570), Tarafe b. Abd (ö. 550) ve Antere b. Şeddâd el-Absî (ö. 600)'ye ait olan sekiz divanı inceledik. Muallaka ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Yalar, "Arap Şiiri", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri:Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler, İsam Yayınları: İstanbul, 2015, s. 318-321.

⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, I-IV, (Thk.: Abdurrahmân es-Seyyid; Muhammed Bedevî el-Mahtûn), Dâru Hicr: Gize, 1410, IV: 63; Muhammed İyd, *en-Naḥvu'l-musaffâ*, 2. Bs, Âlemu'l-Kütüb: Kahire, 1430, s. 297; Fâdil es-Sâmerrâî, I-IV, *Me'ani'n-nahv*, Dâru İbn Kesîr: Katar, 1439, IV: 223-224.

⁶ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, 20. Bs, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları: İstanbul, 2016, s. 299.

⁷ Ebû Muhammed Bedruddîn Hasan b. Kâsım el-Murâdî, *el-Cenâ'd-dânî fi ḥurûfi'l-me'ânî*, (Thk. Fahrüddîn Kabâve; Muhammed Nedîm Fâdil), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye: Beyrut, 1413, s. 329.

⁸ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fi ilmi'l-Arabiyye*, (Thk.: Fahr Salih Kadâra), Dâru Ammar: Amman, 1465, s. 310.

⁹ Fâdil es-Sâmerrâî, *Me'ani'n-nahv*, IV: 227.

¹⁰ el-Enbiyâ': 21/16.

Aşağıdaki ayette ise *mâ* edatı şart cümlesinin cevabında gelecek zaman için kullanılmıştır:

لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَيَفْتَنُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ

“Şüphesiz, yeryüzünde olanların hepsi ve yanında bir o kadarı daha kendilerinin olsa da onu kıyamet gününün azabından kurtulmak için fide verecek olsalar onlardan yine kabul edilmez.”¹¹

Lem (لَمْ)

Lem muzâri fiilin başına gelen olumsuzluk edatı olarak bilinmektedir. Başına geldiği fiilin sonunu cezm eder ve manasını mâzi olumsuza çevirir. Genel kabul, *lemin* muzâri fiilin başına geldiği yönünde olsa da bir grup dil âlimi *lemin* mâzi fiilden önce geldiğini iddia etmiştir. Bu iddiaya göre *lem* başına geldiği mâzi fiilin lafzını muzâriye çevirmektedir. Fiilin mazi olan zamanı yine mazi olarak kalmakta fakat anlamı olumsuz hale gelmektedir. Bu görüş ile yaygın olarak kabul edilen *lemin* muzârinin başına geldiğini ifade eden görüş aynı sonuca varmaktadır. Daha iyi anlaşılması açısından şu şekilde somutlaştırılabilir:¹²

لَمْ يَفْعَلْ = لَمْ يَفْعَلْ (Muzâri fiilin başına geldiğini kabul eden yaygın görüş)

لَمْ يَفْعَلْ = لَمْ يَفْعَلْ (mâzinin başına geldiğini kabul eden görüş)

Lem edatı fiil ile birlikte olumsuz geçmiş zaman anlamı ifade etmektedir. Kaynaklarda fiile kattığı anlam hakkında bir ihtilafa rastlanmamaktadır. *Lem* ile alakalı ihtilaf edilen noktalar onun hangi fiilin başına geldiği ve o fiilin harekesine nasıl etki ettiği hakkındadır. Yani görüş farklılıkları mana değil lafız üzerinde toplanmıştır. Murâdî (ö. 749/1348), bu konu ile alakalı olarak dil âlimlerinin lafızdan çok mananın korunmasına önem verdiklerini aktarmaktadır.¹³ Bu yüzden mana konusunda ittifak bulunmaktadır.

Zerkeşî (ö. 794/1392), *lem* (لم) edatının *lâ* (لا) ve *mâ* (ما)‘dan elde edilmiş olduğunu ifade etmektedir. Bu düşüncesini de hem edatın fiile kattığı mana hem de lafzın terkihi açısından temellendirmektedir. Ona göre; *lem* edatı ilk harfi olan *lam* (ل)‘ı, olumsuzluk edatı

¹¹ el-Mâide: 5/36.

¹² Murâdî, *el-Cenâ‘d-dânî*, s. 267-268.

¹³ Murâdî, *el-Cenâ‘d-dânî*, s. 267-268.

olan *lâ* (لا) dan almaktadır. İkinci harfi olan *mim* harfini ise yine olumsuzluk edatı olan *mâ* (ما) dan almaktadır. Nehiy için kullanılan *lâ* edatı muzârinin başına gelip manasını gelecek (istikbâl) için olumsuza çevirir. *Mâ* ise mâzideki durumun olumsuzluğu için kullanılmaktadır. Sanki bu iki edat bir araya gelerek *lem* edatında fiile mâzi ve gelecek anlamı katma özelliğini birleştirmiştir. Bu yüzden *lem* gelecek zaman ifade eden bir yapıyı nefyeder yani lafzen gelecek zaman içindir. Diğer taraftan başına geldiği fiilin manasını mâziye çevirmesi yönüyle de mânen mâzi içindir. Zerkeşî bunları açıkladıktan sonra *lâ* edatı nefyetmede asıl olduğu için ondan alınan *lam* harfinin *mâdan* alınan *mim* (م) harfinden önce geldiğini eklemektedir.¹⁴

Kabul gören asıl kural *lemin* muzâri fiili cezm etmesi olmakla birlikte, amel etmesi konusunda bazı farklı görüşler de bulunmaktadır. İbn Mâlik (ö.672/1274) *lemin* muzâri fiili ref' ettiğini söyleyenlerin olduğunu aktarmaktadır.¹⁵ el-Lihyânî (ö. 220/835) ise bazı Arapların İnşirah Sûresi'nin ilk ayetinde *أَلَمْ تَشْرَحْ* şeklinde *hanun* fethası ile okuduklarını ileri sürmüştür. Ancak bu görüşlere delil olarak getirilen örneklerin neden nasb veya ref' okundukları konusunda yapılan izahlar sonucunda bunların istisnâî durumlar olup yine asıl olanın cezm hali olduğu vurgulanmıştır. Örneğin şu beyit kaynaklarda *lem*'in ref' ettiğine delil olarak getirilmektedir:

لَوْ لَا فَوَارِسُ مِنْ نُعْمٍ وَأَسْرُنُهُمْ يَوْمَ الصَّلَافِ لَمْ يُؤْفُونَ بِالْجَارِ

"Nu'am kabilesinin süvarileri ve onların aileleri olmasaydı Suleyfâ günü komşuya verilen sözü kimse yerine getirmezdi."

İbn Mâlik, bu beyitte fiilin ref' okunmasının şiir zarureti ile açıklandığını aktarmaktadır. Daha sonra kendi görüşü olarak burada fiilin lehçe farkından dolayı merfu olduğunu söylemektedir.¹⁶

İnşirâh Sûresi'nin ilk ayetinde *lemden* sonra gelen fiilin *أَلَمْ تَشْرَحْ* şeklinde mansûb olduğunu iddia edenler, bunun sebebinin fiilin

¹⁴ ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), 3. Bs, Dâru't-Turâs: Kahire, 1404, II: 379.

¹⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, IV: 66.

¹⁶ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-şâfiye*, (Thk.: Abdülmun'im Ahmed) Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs: Riyad, 1402, III: 1575-1576; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib an kütübi'l-e-ârib*, (Thk.: Mâzin el-Mübârek; Muhammed Ali Hamedullâh), Dâru'l-Fikr: Beyrut, 1433, s. 269.

sonunda hazfedilen cezimli bir te'kid nûnunun bulunmasına bağlamaktadır. İbn Hişâm (ö. 761/1360) bu iddialara cevap olarak *lem* ile olumsuz yapılan bir fiile te'kid nûnunun getirilmesi ve herhangi bir sebep bulunmadığı halde hazfedilmesinin kural dışı olduğunu hatırlatarak bu görüşün doğru olamayacağını söylemektedir.¹⁷

Yukarıdaki izahlar neticesinde anlaşılmaktadır ki; asıl olan *lem*in cezm ederek amel etmesidir. Kendisinden sonra gelen muzâri fiilin nasb edilmesi veya ref' halinde kalması şeklindeki farklı kullarımlar şiir zarureti vb. sebepler ile izah edilmektedir.

Lemmâ (لَمَّا)

Lemmâ, edatı da *lem* gibi muzâri fiilin başına gelerek anlamını mâzi olumsuzu çevirmekte ve sonunu cezm etmektedir. *Lem* edatına *mâ* eklenerek *lemmâ* elde edilmiştir. Zemahşerî (ö. 538/1144) *mâ* eklendiği için *lemmânın* fiile beklenti (tevakku') anlamı kattığını ifade etmektedir. Bu yüzden لَمَّا يَفْعَلٌ "henüz yapmadı" ifadesinin olumlu halinin فَذَّ فَعَلَ "yapmıştı" olduğu söylenmektedir.¹⁸

Lem, Lemmâ ve Mânın Mukâyesesi

Üç edatı toplu olarak karşılaştıran Sibeveyh (ö.180/796), aralarındaki farkı kısaca şu şekilde özetlemektedir: لَمَّا يَفْعَلٌ'nin olumsuzu لَمْ يَفْعَلٌ'dir. فَذَّ فَعَلَ şeklinde söylenen ve kesinlik anlamı içeren ifadenin olumsuzu لَمَّا يَفْعَلٌ'dir. فَذَّ فَعَلَ ifadesinin olumsuzu لَمْ يَفْعَلٌ'dir. Son iki ifadeye sanki "Yemin olsun ki yaptı" ve "Yemin olsun ki yapmadı", denmiştir.¹⁹ Türkçeye tercüme edilirken فَعَلَ "Yaptı.", لَمْ يَفْعَلٌ "Yapmadı.", فَذَّ فَعَلَ "Yapmıştı.", لَمَّا يَفْعَلٌ "Henüz yapmadı." şeklinde çevrilebilir.

Mâ-lem Mukâyesesi

Mâ ile *lem* fiile kattıkları mana bakımından karşılaştırıldığında, o fiile tekid anlamı katma noktasında aralarında fark olduğu görülmektedir. Olumsuzluk anlamı veren *mâ* edatı başına geldiği fiile tekidli bir anlam kazandırmaktadır. *Lem* edatı ise fiile sadece olumsuzluk anlamı vermektedir.

¹⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 269-270.

¹⁸ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Mufassal*, s. 311.

¹⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I-V, (Thk.: Abdusselam Muhammed Harun), Mektebetu'l-Hâncî: Kahire, 1412, III: 117.

Olumsuzluk *mâsın* fiil ile birlikte tekid anlamı ifade ettiğine Tevbe Süresi'nin 74. ayeti örnek gösterilebilir:

يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا “Bir şey söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar.”

Ayette söylememe konusunda yemin edildiğinden bahsedilmektedir. Yemin tekidli bir anlam ifade ettiği için burada kullanılan fiilde de tekidli bir anlama ihtiyaç vardır. Bu sebeple *mâ* edatı kullanılarak tekid içeren bir olumsuzluk durumu sağlanmıştır.²⁰

Söz konusu iki edat kullanım bakımından karşılaştırıldığında ise bu konuda Mehmed Zihnî Efendinin (ö. 1913) önemli bir mülâhazası göze çarpmaktadır. Mehmed Zihnî Efendi *mâ*'nın, *men* (مَنْ), *izâ* (إِذَا) ve *izâmâ* (إِذَا مَا) 'dan sonra gelmediğini; bu edatların bulunduğu cümlelerde olumsuzluk anlamı vermek için daima *lem* kullanıldığını ifade etmektedir.²¹ مَنْ لَمْ يَرْحَمْ (merhamet etmeyen) örneğinde olduğu gibi.

Mehmed Zihnî Efendi'nin söz ettiği edatların *lem* ile kullanılmasına dair Câhiliye şiirinden şu örnekler verilebilir:

تَصَيَّقَهَا حَتَّى إِذَا لَمْ يَسْغُ لَهَا حَلِيٌّ بِأَعْلَى حَائِلٍ وَقَصِيصٌ

“Deve, tadını beğenmese de yazın Hâil topraklarının en yüksek yerindeki en iyi bitkileri yedi.”²²

يُؤَلِّفُونَ مِنْهَا فَرَطٌ حَدٌّ وَجُرْأَةٌ إِذَا لَمْ تُقَوِّمْ دَرَاهُنَّ الْمَسَاجِلُ

“Binek hayvanlarına gem vurmasalar onları kontrol edemezlerdi.”²³

وَإِنَّ لِسَانَ الْمَرْءِ مَا لَمْ تَكُنْ لَهُ حَصَاةٌ عَلَى عَوْرَاتِهِ لَدَلِيلٌ

“Kişinin dili, uyarı olmadığında kendi ayıplarını sayar döker.”²⁴

Mehmed Zihnî Efendi'nin zikrettiklerine ilave olarak *inne* (إِنَّ) ve kardeşlerinden olan *keenne* (كَأَنَّ)'nin tahfifli hali *keen* (كَأَنَّ)'den sonra *lem* kullanılmasına örnek olarak da şu beyti verebiliriz:

²⁰ Fâdil es-Sâmerrâî, *Meani'n-nahv*, IV: 227-228.

²¹ Mehmed Zihnî Efendi, *el-Müntehab fi ta'limi lugati'l-Arab*, Marifet Yayınları: İstanbul, 1981, s. 564-565.

²² İmruülkays b. Âbis, *Dîvânu İmruülkays*, (Thk.; Abdurrahman el-Mustâvî), 2. Bs, Dâru'l-Ma'rife: Beyrut, 1425, s. 119.

²³ Lebîd b. Rebîa el-Âmirî, *Dîvânu Lebîd b. Rebîa el-Âmirî*, Dâru Sâdir: Beyrut, t.y., s. 133.

²⁴ Tarafe b. el-Abd, *Dîvânu Tarafe b. el-Abd*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye: Beyrut, 1423/2002, t.y., s. 67.

بَلْ كُلُّ سُعْيِكَ بَاطِلٌ إِلَّا التَّقَى فَإِذَا انْقَضَى شَيْءٌ كَانَ لَمْ يَفْعَلْ

“Allah’tan korkmak dışındaki çaban boştur, bir şeyin eceli geldiğinde sanki hiç olmamış gibidir.”²⁵

Tespit ettiğimiz bu kullanımlarda olumsuzluk anlamı vermek için *lem* edatı kullanılmıştır. Muallaka şairlerinin divanları ve Kur’an ayetlerini kapsayan araştırmamız neticesinde yukarıda zikredilen durumlarda *mâ* kullanımına rastlanmamıştır.

Lem-lemmâ Mukâyesesi

Lem ve *lemmâ* amel etme noktasında aynı işlevi görmektedir. İbn Hişâm bu iki edatın dört hususta benzediğini söylemektedir. Bunlar; harf olmaları, manayı mâziye dönüştürmeleri, muzâri fiil ile kullanılmaları ve onu cezmleridir.²⁶

Lem ve *lemmâ* edatları fiille birlikte ifade ettikleri zamanın kapsamı açısından değerlendirildiğinde aralarında fark olmadığı görülmektedir. Fakat *lemmânın* bir özelliği onun kullanımını zaman bakımından sınırlandırmaktadır. Söz ettiğimiz özellik *lemmânın* daima geçmişte başlayıp sözün söylendiği anda devam eden olumsuz durumlarda kullanılmasıdır. *Lemin* kullanımında ise bu şart yoktur. Hem mâzide meydana gelip bitmiş olumsuz bir durum için, hem de sözün söylendiği anda devam eden olumsuzluk durumu için kullanılabilir. Buradan hareketle *lem’in* kullanım alanının daha geniş olduğunu söylemek mümkündür. Zikredilen ayırmadan dolayı *لَمَّا يَكُنْ ثُمَّ كَانَ* “Henüz olmadı, sonra oldu.” demek mantiken doğru olmayacaktır. Böyle bir cümlede *lem* edatının kullanılması uygundur. *Lemmâ* edatının kullanılması durumunda ise cümlenin ikinci bölümünü gelecek zamana ihtimal ifade edecek şekilde dönüştürmek gerekir. Çünkü bahsedilen olumsuzluk o anda mevcuttur. *لَمَّا يَكُنْ وَقَدْ يَكُونُ* “Henüz olmadı ama olabilir.” şeklindeki cümle zaman bakımından doğrudur.²⁷ Bu duruma Câhiliye şiirinden şu beyti örnek verebiliriz:

اعْقَلِي إِنْ كُنْتِ لَمَّا تَعْقَلِي وَلَقَدْ أُلْحَ مِنْ كَانَ عَقَلْ

²⁵ Lebîd b. Rebîa el-Âmirî, *Divânü Lebîd b. Rebîa el-Âmirî*, s. 126.

²⁶ İbn Hişâm, *Katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ*, 4. Bs, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye: Beyrut, 1420, s. 88-89.

²⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 271; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, IV: 65.

“Henüz aklını başına almadıysan aklını başına devşir, zira akıllı davranan kurtuluşa erer.”²⁸

Beyitte geçmiş zamanda meydana gelen akli başında davranmama durumu mevcuttur. Sözün söylendiği anda da olumsuzluk devam ettiği için *lemmâ* edatı kullanılmıştır. Aynı zamanda bu kullanımdan anlaşılıyor ki, sözü söyleyen kişi muhatabın akli başında davranacağına dair bir umut beslemektedir. Talep ve gelecek zaman ifade eden emr-i hâzır kalıbındaki bir fiil kullanması, bu beklentinin varlığını desteklemektedir.

Lemmânın sadece geçmişte başlayıp sözün söylendiği anda devam eden olumsuz durumlarda, *lemin* ise geçmişte başlayıp hem sözün söylendiği anda devam eden hem de önceden bitmiş olan durumlarda kullanıldığına değinmiştik. *Şerhu't-Teshîl*'inde buna değinen İbn Mâlik konuya örnek verirken *lemin* geçmişte başlayan ve sözün söylendiği anda devam etmeyen (*munkatı'*) olumsuzluğu için aşağıdaki beyti zikretmiştir:

وَكُنْتُ إِذْ كُنْتَ إِلَهِي وَحَدَاكَ لَمْ يَكْ شَيْءٌ يَا إِلَهِي قَبْلَكَ

“Sen tek ilahımken, senden önce başka bir şey yoktu.”²⁹

Beyitteki manaya göre, geçmiş zamanda sadece ilah mevcuttur ve daha sonra diğer her şey var olmuştur. Yani tek ilahtan başka bir şey bulunmama durumu son bulmuştur. Bu yüzden İbn Mâlik'in bu beyti *munkatı'* olumsuzluğa örnek olarak zikretmiştir. İbn Hişâm, İbn Mâlik'in bu örneklendirmesini büyük bir hata olarak nitelendirse de³⁰ söz konusu beyit kullanıldığı yere uygun düşmektedir.

Lemmâ edatının kullanımında olumsuzluğun sözün söylendiği anda devam etmesi şartının bir sonucu olarak, kendisinden sonra takip ifade eden *fâ* harfi kullanılmaz. Kullanıldığı takdirde cümlede mantık hatası ortaya çıkacaktır. Çünkü henüz son bulmayan bir olumsuzluğun peşine başka bir fiili getirmek mümkün değildir. Bu sebeple takip ifade eden *fâ* harfinin *lem* ile kullanımı doğru olacaktır.

Lem ve *lemmâ* arasındaki diğer farkları şöyle sıralayabiliriz:

²⁸ Lebid b. Rebîa el-Âmirî, *Dîvânü Lebîd b. Rebîa el-Âmirî*, s. 140.

²⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, IV: 64.

³⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 271.

• *Lem*, şart edatıyla birlikte kullanılabilir. Fakat *lemmânın* bu şekilde kullanımı bulunmamaktadır.

فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي

“Eğer onu bana getirmezseniz artık bende size verecek tek bir ölçek (tahıl) dahi yoktur.”³¹

يُكَلِّفُنِي أَنْ أُطْلَبَ الْعِزَّ بِالْقَنَاءِ وَإِنَّ الْعُلَىٰ إِنْ لَمْ يُسَاعِدْنِي الْجَدُّ

“Şerefli olmayı istemem bana büyük mücadelelere mal oluyor, atalarım bana yardım etmezse yücelik nerede!”³²

مَنْ لَمْ يَعِشْ مُتَعَزِّزًا بِسِنَانِهِ سَيَمُوتُ مَوْتَ الذَّلِّ بَيْنَ الْمُعْشَرِ

“Mızraklarıyla şerefini artırmayan kişi, kavmi arasında zelil bir şekilde ölür.”³³

يَرْضُنَّ صِعَابَ الدَّرِّ فِي كُلِّ حَجَّةٍ وَلَوْ لَمْ تَكُنْ أَعْنَاقَهُنَّ عَوَاطِلًا

“Kadının boynunda kolye olmasa bile o kadar güzeldi ki, kulaklarına taktığı küpelerin parlaklığını söndürüyordu.”³⁴

Yukarıdaki beyitlerde şart edatı olan *إِنْ*, *مَنْ* ve *لَوْ*’den sonra *lem* kullanılmıştır. *إِنْ لَمَّا يَفْعَلُ* veya *مَنْ لَمَّا يَفْعَلُ* şeklinde bir kullanım bulunmamaktadır.

• *Lemmâ* kullanımında mâzide başlayan ve sözün söylendiği ana kadar devam eden olumsuz fiilin gerçekleşeceğine dair beklenti (tevakku’) anlamı vardır.

بَلْ لَمَّا يَدْرُفُوا عَذَابٍ “Hayır, henüz azabımı tatmadılar.”³⁵

Ayette şu ana kadar azabı tatmadıkları söylenmektedir. Diğer taraftan *lemmâ* edatının fiile kattığı tevakku’ anlamı sebebiyle, gelecek zamanda bu azaba uğrayacaklarını çıkarımını yapmak mümkündür.

وَلَمَّا يَدْخُلَ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ “Henüz iman kalplerinize girmedi.”³⁶

Ayette *lemmâ* kullanıldığı için hitap edilen kişilerin daha sonra iman etmelerinin muhtemel olduğu söylenebilir.³⁷

³¹ Yûsuf :12/60.

³² Antere b. Şeddâd b. Mu’âviye el-Absî, *Dîvânu Antere*, 4. Bs, Matbaatü'l-Âdab: Beyrut, 1893, s. 29.

³³ Antere b. Şeddâd b. Mu’âviye el-Absî, *Dîvânu Antere*, s. 42.

³⁴ Lebîd b. Rebîa el-Âmirî, *Dîvânu Lebîd b. Rebîa el-Âmirî*, s. 118.

³⁵ Sâd: 38/8.

³⁶ el-Hucûrât: 49/14.

Lem'in oluşturduğu anlamda ise bir beklenti bulunmamaktadır. Bu sebeple *lem*, فَعَلَ'nin olumsuz hali, *lemmâ* ise قَدْ فَعَلَ'nin olumsuzu için kullanılır. Çünkü قَدْ kendi içinde bir beklenti anlamı taşımaktadır.³⁸

- *Lem* sadece fiili olumsuz yapmak için kullanılır. *Lemmâ* ise olumsuzluk dışında şart edatı, zaman zarfı gibi başka şekillerde de kullanılır.³⁹ Bu çalışmada konumuz nefy olduğu için bunlara değinilmeyecektir.

- *Lem* ile cezmettiği fiil arasına bazen başka bir şey girebilir. Bazen de kendisinden sonra hazfedilmiş fiilin ma'mûlü olan bir isim gelebilir.

طَبِنْتُ فَقِيرًا ذَا عِنْيٍ ثُمَّ نَلْتُهُ فَلَمْ ذَا رَجَاءٍ أَلْفَهُ غَيْرَ وَاهِبٍ

“Fakirken zengin zannedildim, sonra zenginliği elde ettim. Ardından yardım isteyen herkese bağıştta bulundum.”⁴⁰

- İbn Hişâm, *lemmâ* ile yapılan olumsuzluğun başlangıcının sözün söylendiği andan çok uzak olmaması gerektiğini söylemektedir.⁴¹ Fakat İbn Mâlik bunun yaygın olarak böyle olduğunu ama bir kural olmadığını belirtmektedir.⁴²

Yukarıda zikredilen hususlardan anlaşılıyor ki; *lem* ve *lemmâ* edatları arasında manaya etki edecek ince farklar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra cümlede buldukları yer sebebiyle ortaya çıkan kullanım farkları da bulunmaktadır. Bu farkları tespit etmek için *lem* ve *lemmânın* ayetlerdeki ve muallaka şairlerinin divanlarındaki kullanımları incelenmiştir. İncelenen örneklerde *lemmânın* *men*, *mâ* ve *ellezî* gibi ism-i mevsûllerden sonra kullanımına rastlanmamıştır. İsm-i mevsûlden sonra olumsuz ve geçmiş zamanlı fiil ifade etmek için *lemin* kullanıldığı görülmektedir.

³⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî el-Hârizmî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 3. Bs, Dâru'l-Ma'rife: Beyrut, 1430, s. 1041-1042.

³⁸ Fâdil es-Sâmerrâî, *Meani'n-nahv*, IV: 224.

³⁹ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s. 57,63; Ebü Muhammed Bedruddîn Hasan b. Kâsım el-Murâdî, *el-Cenâ'd-dânî*, s. 268; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 269-272.

⁴⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 271.

⁴¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, s. 271-272.

⁴² Ebu'l-Hasan Nüreddin Ali b. Muhammed el-Üşmûnî, *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid), 2. Bs, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî: Beyrut, 1375, III: 238.

Ayetlerden ve Câhiliye şiirinden konu ile ilgili tespit edilen örnekler şunlardır:

- İsm-i mevsûl olan *ellezî* (الذي)'den sonra *lem* kullanılması:

كَأَنَّ عُيُونَ الْوَحْشِ حَوْلَ خُبَائِنَا وَأَرْحُلُنَا الْجَزَعُ الَّذِي لَمْ يَتَّقِبْ

“Çadırımız ve mallarımızın etrafında yabani hayvanların gözündeki korku sanki hiç geçmeyecek gibiydi.”⁴³

أَلَا مَنْ مُبْلَغٌ عَنِّي خُرَيْمًا وَزَيْبَانَ، الَّذِي لَمْ يَزَعْ صَهْرِي

“Kim benden akrabalık bağına özen göstermeyip bana ihanet eden Huzeym ve Zebbân'a haber verebilir!”⁴⁴

- İsm-i mevsûl olan *menden* sonra *lem* kullanılması:

وَأَنْ لَمْ تَقْضُصْ عَلَيْنَا “Anlatmadıklarımız da var.”⁴⁵

وَإِنَّ أَمْرًا لَمْ يَغْفُ، يَوْمًا، فُكَاهَةً لَمَنْ لَمْ يُرِدْ سُوءًا بِهَا لَجْهُولٌ⁴⁶

“Bir gün kötü bir amacı olmadan şaka yapan birini affetmeyen elbette cahildir.”

- İsm-i mevsûl olan *mâdan* sonra *lem* kullanılması:

مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا “Allah'ın hakkında hiçbir delil indirmedği şey”⁴⁷

Zikredilen örnekler ve benzeri cümlelerde dikkat edilmesi gereken nokta kastedilen manadır. İsm-i mevsûl bulunan cümlelerde, söz konusu edilen işin ileride meydana geleceğine yönelik beklenti anlamı bulunsa bile *lem* kullanıldığı görülmektedir. Yani *lemmâ* yerine *lem* kullanılmıştır. Buradan hareketle Mehmed Zihnî Efendi'nin *mâ* ve *lem* hakkındaki mülâhazasına benzer bir durumun *lem* ve *lemmâ* edatları için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu sebeple ism-i mevsûlden sonra *lem* kullanılan cümleleri değerlendirirken beklenti anlamının bulunma ihtimalini göz ardı etmemek gerekmektedir. Özellikle ayetlerin doğru anlaşılmasında bu durum daha önemlidir. Çünkü *lem* kullanımını esas alarak verilen anlam ile *lemmâ* anlamını esas alan mana hüküm çıkarmada birbirinden farklı sonuçlara götürebilir. Dolayısıyla ifadelere sadece lafız aç-

⁴³ İmruülkays b. Âbis, *Dîvânü İmruülkays*, s. 78.

⁴⁴ en-Nâbîga ez-Zübyânî, *Dîvânü en-Nâbîga ez-Zübyânî*, 3. Bs, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye: Beyrut, 1416, s. 126.

⁴⁵ el-Mü'min: 40/78.

⁴⁶ Tarafe b. el-Abd, *Dîvânü Tarafe b. el-Abd*, s. 67.

⁴⁷ Âl-i İmrân: 3/151.

sından bakmak yeterli değildir, ele alınan konuyu bağlamı içerisinde değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'de Lem ve Lemmâ Kullanımı ve Tercümelere Yansımaları

Kur'an-ı Kerim'de *lem* kullanıldığı halde *lemmâ* anlamı kastedilen ayetlerin çoğunda ism-i mevsûllerden sonra *lem* gelmektedir. Bununla ilgili ayetler ve tercümelere yansımaları aşağıdaki gibidir:

مِنْ خَلْقِهِمْ آلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ⁴⁸ وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ

“Arkalarından kendilerine ulaşamayan (henüz şehit olmamış) kimselere de hiçbir korku olmayacağına ve onların üzülmeyeceklerine sevinirler.”⁴⁹

Ayetin tercümelerinde burada kullanılan *lem*in henüz anlamı verdiği konusunda birlik bulunmaktadır. Diyanet, Bayraktar Bayraklı, Hasan Basri Çantay ve Elmalılı Hamdi Yazır meallerinde henüz şehit olmadıkları için daha önce şehit olan kardeşlerine katılmadıkları anlaşılırken; Mustafa Öztürk, Mustafa İslamoğlu ve Yaşar Nuri Öztürk meallerindeki ifadelerden, henüz yaşadıkları için şehit olan kardeşlerine kavuşamamış olan kişilerin üzülmeyeceği manaları anlaşılmaktadır.⁵⁰

أَوْ الطِّفْلَ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ⁵¹

“...yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan...”⁵²

Ayetin tercümelerinde henüz anlamı üzerinde ittifak bulunmaktadır.⁵³

⁴⁸ Âl-i İmrân: 3/170.

⁴⁹ “Kur'an-ı Kerim Meali”. Diyanet İşleri Başkanlığı. Erişim: 6 Şubat 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>

⁵⁰ Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 2. Bs, Ankara Okulu Yayınları: Ankara, 2016, s. 125; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meali*, ed. Mehmet Okuyan Bayraklı Yayınları: İstanbul, 2007, s. 548; Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereçeli Meal-Tefsir* Düşün Yayıncılık: İstanbul, 2014, s. 132; Hasan Basri Çantay, *Kur'an'ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, 6. Bs, Ahmed Said Matbaası: İstanbul, 1969, I: 111; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi: İstanbul, 1971, II: 1223; Kur'an Mealleri. “Türkçe Kur'an Mealleri”. Erişim: 10 Mart 2020. <https://www.kuranmealleri.net>

⁵¹ en-Nûr: 24/31.

⁵² “Kur'an-ı Kerim Meali”. Diyanet İşleri Başkanlığı. Erişim: 6 Şubat 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>

الَّتِي يَبْسُ مِنَ الْمَجِيزِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ أَرْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ وَالَّتِي لَمْ يَحِضْنَ⁵⁴

“Kadınlarmızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır.”⁵⁵

Meallerde bu ayette henüz anlamının kastedilip kastedilmediği konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Diyanet ve Hasan Basri Çantay meallerinde ifadeye henüz anlamı verilerek tercüme edilmiştir.⁵⁶ Mustafa Öztürk mealinde *lem* edatı kullanıldığı için “hiç adet görmeyenler” şeklinde tercüme edilse de parantez içinde “yaşlarının küçüklüğünden dolayı” şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. Buradan henüz adet görmeyenlerin kastedildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷ Mustafa İslamoğlu, Yaşar Nuri Öztürk ve Muhammed Esed meallerinde *lem* edatının fiile kattığı anlam esas alınarak “hiç adet görmeyenler” şeklinde tercüme edilmiştir.⁵⁸ Elmalılı Hamdi Yazır mealinde “hayız görmeyenler de öyle”, Bayraktar Bayraklı mealinde ise “adet görmeyenler” şeklinde tercüme edilmiştir. Bu iki tercümede muhtemel iki anlam arasında tercih yapmak mümkün değildir.⁵⁹ Elmalılı mealinin sadeleştirilmiş nüshasında henüz kelimesi tercümeyle eklenmiştir.⁶⁰ Burada ifadenin farklı şekillerde anlaşılması, ayette kastedilen kadınların kimler olduğu konusunda farklılığa sebep olmaktadır. “Henüz” anlamı esas alındığında henüz adet görmeyen kız çocukları anlaşılmaktadır. “Hiç adet gör-

⁵³ Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, s. 486; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, s. 632; Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*, s. 664; Hasan Basri Çantay, *Kur'ân'ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 6. Bs, Ahmed Said Matbaası: İstanbul, 1969, II: 633; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi: İstanbul, 1971, V: 3497; "Türkçe Kur'an Mealleri". Kur'an Mealleri. Erişim: 10 Mart 2020. <https://www.kuranmealleri.net>

⁵⁴ Talâk 65/4.

⁵⁵ “Kur'an-ı Kerim Meali”. Diyanet İşleri Başkanlığı. Erişim: 6 Şubat 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>

⁵⁶ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân'ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 6. Bs (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1969), III: 1057.

⁵⁷ Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, s. 769.

⁵⁸ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*, s. 1100; "Türkçe Kur'an Mealleri". Kur'an Mealleri. Erişim: 10 Mart 2020. <https://www.kuranmealleri.net>

⁵⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi: İstanbul, 1971, VII: 5045; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli*, s. 621.

⁶⁰ "Türkçe Kur'an Mealleri". Kur'an Mealleri. Erişim: 10 Mart 2020. <https://www.kuranmealleri.net>

meyen” anlamı esas alındığında ise herhangi bir sebeple hiç adet görmeyen kadınlar kastedilmiş olmaktadır.

Zikredilen ayetlerin meallerinde genellikle *lem* kullanılan ifadelerin henüz anlamı verilerek tercüme edildikleri görülmektedir. Bu ayetlerin ortak noktası *lem* edatının ism-i mevsüllerden sonra kullanılıyor olmasıdır.

Değerlendirme ve Sonuç

Edatlar basit bir yapıya sahip olsalar da anlama büyük etkileri bulunmaktadır. Bu etkilerin ayrıntılı araştırılması doğru anlama ulaşma konusunda son derece önemlidir. Geçmiş zaman olumsuzluk edatları olan *mâ*, *lem* ve *lemmâ* arasında da manaya etki eden farklar bulunmaktadır. Bu edatların fiile kattıkları manaya göre *mâ* fiile tekidli bir olumsuz anlam vermekte, *lem* edatı ise fiili sadece olumsuz yapmaktadır. Diğer taraftan *lem* fiile mutlak bir olumsuzluk anlamı kazandırırken *lemmâ* sadece sözün söylendiği anda devam eden olumsuz durumlarda kullanılmaktadır. Ayrıca *lemmâ* kullanımında *tevakku'* anlamı bulunmaktadır. Yani o anda olumsuz bir şekilde ifade edilen fiilin ileride olumlu hale geleceğine dair bir beklenti mevcuttur.

Araştırmamız neticesinde edatları ele alan kaynakların daha çok anlam bilgisine yoğunlaştıkları mülâhaza edilmiştir. Söz konusu edatlar cümle içinde şart edatları, ism-i mevsüller, soru edatları vb. yapılar ile kullanıldığında ortaya çıkan durumların araştırılması manaya verilen öneme nazaran geri planda kalmıştır. Bu konuda Mehmed Zihnî Efendi'nin *mâ* edatının kullanımı hakkında kısa mülâhazası dışında, ulaşabildiğimiz kaynaklarda bu minvalde başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Mehmed Zihnî Efendi, dile kullanım açısından uygun olmadığı için *mânun men* (مَنْ) *izâ* (إِذَا) ve *izâmâ* (إِذَا مَا) gibi bazı isim ve zarflardan sonra gelmediğini ifade etmektedir. Ayetler ve muallaka şairlerinin divanlarını kapsayan inceleme sonucunda da böyle bir kullanıma rastlanmamıştır.

Diğer taraftan *lem* ve *lemmâ* edatları ile ilgili kullanımlarda *mâ* edatındaki ayrıntıya benzer bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. Ayetlerde ve araştırılan divanlarda ism-i mevsüllerden sonra *lemmânun* geldiği bir ifadeye rastlanmamıştır. Buradan hareketle ism-i mevsüllerden sonra, henüz anlamı kastedilmesine rağmen *lem* edatı kullanıldığı sonucuna varılabilir. Dolayısıyla konuyla ilgili

ayetlerde sadece kullanılan edata bakarak anlam vermek yeterli değildir. Cümlede *lem* kullanılmış olsa da, henüz anlamının kastedilmiş olması ve ifadenin beklenti anlamı içermesi ihtimalini göz önünde bulundurmak daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

Antere b. Şeddâd b. Mu'âviye el-Absî. Dîvânu Antere. 4. Bs. Beyrut: Matbaatü'l-Âdab, 1893.

Ali Sevdî. "İslam Dininin Anlaşmasında Arap Dilinin Önemi ve Rolü". *Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu*. Ed. Mehmet Nuri Ayyıldız. İğdır: İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. 2018.

Bayraktar Bayraklı. Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Meâli. Ed. Mehmet Okuyan. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007.

Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî. el-Burhân fî ulûmî'l-Kur'ân. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 3. Bs. Kahire: Dâru't-Turâs, 1404.

Diyanet İşleri Başkanlığı. "Kur'an-ı Kerim Meali". Erişim: 6 Şubat 2020. <https://kuran.diyanet.gov.tr>

Ebü Muhammed Bedruddîn Hasan b. Kâsım el-Murâdî. el-Cenâ'd-dânî fî ħurûfî'l-me'ânî. Thk. Fahrüddîn Kabâve - ve Muhammed Nedîm Fâdıl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413.

Ebu'l-Hasan Nüreddin Ali b. Muhammed el-Üşmûnî. Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid. 2. Bs. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1375.

Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî. el-Mufasssal fî 'ilmi'l-'Arabiyye. Thk. Fahr Salih Kadâra. Amman: Dâru Ammar, 1465.

Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî el-Hârizmî. Tefsîru'l-Keşşâf. 3. Bs. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1430.

Elmalılı Hamdi Yazır. Hak Dini Kur'an Dili. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.

en-Nâbiga ez-Zübyânî. Dîvânu en-Nâbiga ez-Zübyânî. 3. Bs. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416.

Fâdıl es-Sâmerrâî. Me'ani'n-nahv. Katar: Dâru İbn Kesîr, 1439.

Hasan Basri Çantay. Kur'ân'ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm. 6. Bs. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1969.

Hasan Taşdelen. "Belâgat İlmi ve Tarihi". İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri :Tarih ve Problemler. Ed. İsmail Güler. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.

İbn Hişâm. Katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ. 4. Bs. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420.

İbn Hişâm. Muğni'l-lebîb 'an kütübî'l-e'ârîb. Thk. Mâzin el-Mübârek - ve Muhammed Ali Hamedullâh. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1433.

İbn Mâlik. Şerhu'l-Kâfiyeti's-şâfiye. Thk. Abdülmün'im Ahmed. Riyad: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1402.

İbn Mâlik. Şerhu't-Teshîl. Thk. Abdurrahmân es-Seyyid - ve Muhammed Bedevî el-Mahtûn. Dâru Hicr, 1410.

İbnü'n-Nedîm. el-Fihrist. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.

İmruülkays b. Âbis. Dîvânu İmruülkays. Thk. Abdurrahman el-Mustâvî. 2. Bs. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1425.

Kenan Demirayak. Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.

Kur'an Mealleri. "Türkçe Kur'an Mealleri". Erişim: 10 Mart 2020. <https://www.kuranmealleri.net>

Lebîd b. Rebîa el-Âmirî. Dîvânu Lebîd b. Rebîa el-Âmirî. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.

M. Şirin Çıkar. "Nahiv İlmi". İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri :Tarih ve Problemler. Ed. İsmail Güler. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.

Mehmed Zihnî Efendi. el-Müntehab fi ta'limi lugatî'l-Arab. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.

Muhammed İyd. en-Nahvu'l-musaffâ. 2. Bs. Kahire: Âlemu'l-Kütüb, 1430.

Mustafa İslamoğlu. Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.

Mustafa Meral Çörtü. Arapça Dil Bilgisi Nahiv. 20. Bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.

Mustafa Öztürk. Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri. 2. Bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Nihad M. Çetin. "Arap". Diyanet İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Sa'îd el-Efgânî. Min Tarîhi'n-Nahv. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.

Sîbeveyh. el-Kitâb. Thk. Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hâncı, 1412.

Tarafe b. el-Abd. Dîvânu Tarafe b. el-Abd. 1423/2002. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.